

Eesti Venemaa-poliitika lähtealused

Ekspertiis koostatud
Eesti Välispoliitika Instituudi ja Eesti Vabariigi Riigikogu väliskomisjoni tellimisel
Akadeemilise Balti ja Vene Uuringute Keskuse poolt.

Töörühmas osalesid:

Tatjana Doroško

Mart Nutt

Heiko Pääbo

Toomas Riim

Juhan Sillaste

Ago Tiiman

Karmo Tüür

Raivo Vare

Tartu

30.09.2004

Sissejuhatus	2
Geopoliitiline determinism.....	5
Eesti-Vene suhete ajaloolised lähtealused.....	5
Üldistus	7
Soovitus.....	7
Eesti venekeelne kogukond välispoliitilises kontekstis (Eesti-Venemaa suhetes)....	7
Üldistus	11
Soovitus.....	11
Geoökonomiline positsioon.....	11
Üldistus	14
Soovitus.....	14
Konstruktivistlik fatalism	14
Välispoliitika konstrueeritus.....	15
Üldistus	17
Soovitus.....	17
Fatalism ja wishful-thinking	17
Üldistus	18
Soovitus.....	19
Kokkuvõte.....	20

Sissejuhatus

Käesolev ekspertiis keskendub Eesti Venemaa-poliitika lähtealustele*. Tegemist on eksperthinnangute kogumiga, mida seob tervikuks ühine metodoloogiline lähtepunkt – kriitiline konstruktivism. Me lähtume eeldusest, et riigi välispoliitika olemus tuleneb suuresti identiteedist, otsusetegijate seas domineerivatest väärtushinnangutest, enese konstrueerimisest mingite suuremate koosluste osaks ja samaaegselt ka negatiivsetest konstruktsioonidest, millegi negatiivsest tõlgendusest.

Me ei võta aluseks juba väljakujunenud identiteeti, vaid anname endale aru, et kestev (sotsiaalne, majanduslik, poliitiline) praktika kinnistub faktina, kollektiivse identiteedina, mille alusel otsusetegijad annavad olemasolevale ressursibaasile oma hinnangu. Viimane on omakorda keskne poliitiliste otsuste langetamisel, sh välispoliitilise diskursuse väljatöötamisel.

Seega, oluline pole mitte niivõrd nõ vaikimisi eksisteeriv baas (nt geostrateegilised eeldused, sotsiaal-majanduslik ja etnokultuuriline suhe) kuivõrd nende interpretatsioon, kusjuures keskseks elemendiks on julgeolekustamine. Kuna Eesti otsusetegijate jaoks on mentaalne distants “meie” (märgid "Eesti", "Euroopa", "Lääs" jne) ja “nemad” (vastavalt "Venemaa", "Aasia", "Ida") vahel niivõrd suur, siis nende kahe ruumi suhestamise hinnaks on kõrge negatiivse julgeolekustamise tase (julgeolekuelementide sissetoomise ulatus välispoliitilisse retoorikasse). Olgu võrdluseks

* Riigikogu väliskomisjon ja Eesti Välispoliitika Instituut tellisid kolm ekspertiisi: Eesti Venemaa-poliitika lähtealused, Eesti-Vene bilateraalsed suhted ja Venemaa Eesti-poliitika lähtealused. Akadeemiline Balti ja Vene uuringute Keskus sai oma ülesandeks uurida esimest aspekti.

toodud julgeoleku-aspekti minimaalne tase välispoliitilises kõnepruugis juhul kui me räägime nt Taanist või Saksamaast.

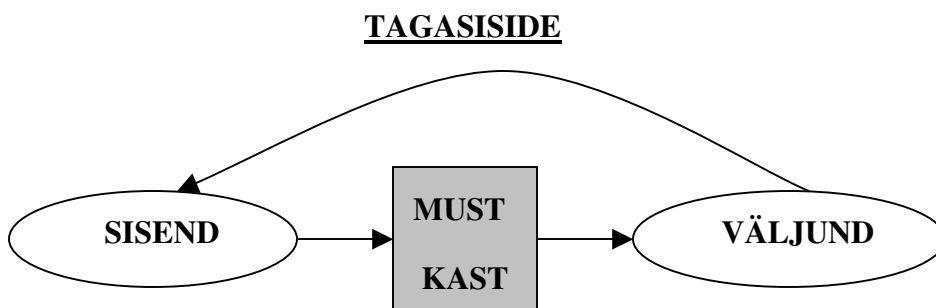
Eesti välispoliitika ei ole mitte kuskilt vaikimisi ette antud suurus, vaid Eesti (poliitilise) eliidi poolt selliseks konstrueeritud. Meie ülesanne on lahutada poliitika alus (nõ objektiivsed lähteandmed) subjektiivsest pealisehitisest ehk tollest väärtushinnangulisest taagast, millega seda alust koormatakse välispoliitilises protsessis osalejate poolt. Me lähtume põhimõttest, et ükski Eesti Venemaa poliitikas lähtealuseks olev moment ei ole oma olemuselt positiivne ega negatiivne, me vaid tõlgendame neid sellisteks. Kõige paremini saab sellest aru võrdluses – Eesti lähtealus suheteks Venemaa, Rootsi või Leeduga on põhimõtteliselt üks. Nii geograafiline naabrus, majanduslik seostus kui ajaloolis-kultuuriline ühiskogemus, jne. Kuid näiteks Rootsi suhtes tõlgendab Eesti seda lähtealust kui positiivset, Venemaa suhtes aga kui negatiivset.

Kriitiline konstruktivism leiab, et välispoliitika mitte ainult ei sõltu otsusetegijate väljakujunenud ehk siis olemasolevast identiteedist, vaid et see identiteet kujuneb otsustusprotsessi kui sotsiaalse praktika käigus. Võtmesõnaks on siinkohal julgeolekustamine ehk see, mil määral ja mis suunitlusega kasutatakse teema käsitlemisel julgeoleku-alaseid konstruktsioone, kuivõrd seostatakse valdkonda nii pehmete kui traditsiooniliste julgeolekuaspektidega.

Metodoloogilisest vaatepunktist lähtume me politoloogiliste uuringute klassikalisest “musta kasti” skeemist (David Easton), kus me vaatleme riigi välispoliitikat skeemi "sisend - must kast - väljund" abil.

Antud juhul on meie skeemil:

- sisend: Eesti-poolsed eeldused, soodumused, takistused
- must kast: otsustusprotsess
- väljund: Eesti poliitika Venemaa suunal
- tagasiside: Venemaa ning väliskeskkonna reaktsioon, mis loob uue sisendi

David Easton'i “Musta kasti” skeem

Meie uurimisülesandeks on antud juhul eelkõige sisendi vaatlemine. See on tasand, millel on võimalik määratleda Eesti Venemaa-poliitika objektiivne alus, millele edasine protsess lisab subjektiivse mõõtm.

Musta kasti – ehk otsustusmehhanismist tulenevate eripärade (nt parlamentaarne otsustusprotsess ja ministeriaalne poliitikakujundamine) – uurimine jääb antud ülesande seisukohast pisut tahaplaanile.

Väljundi ehk poliitika teostamise (nt täidesaatva ja seadusandliku võimu esindajate erinevad nägemused ja puudulik koordineeritus), kui ka tagasisideme mõju uurimine jääb meie ülesandest aga hoopis välja.

Metodoloogilisest terminoloogiast lähtuvalt me vaatleme ainult sõltumatuid muutujaid (sisend, Eesti-poolne aspekt), jättes kõrvale nii vahe- (must kast) kui ka sõltuvad muutujad (Venemaa-poliitika), rääkimata nende vaheliste kausaalsete suhete mõõdistamisest. Vastavalt püstitatud uurimisülesandele saame me vaadelda Eesti-poolset taustsüsteemi *per se*.

Kuna meie teoreetiliseks kontseptsiooniks on välispoliitika konstruktivistlik olemus, siis me võime uurimishüpoteesina püstitada järgmise teesi: ***Eesti Venemaa-poliitika on tingitud mitte niivõrd suhete objektivsetest alustest, kuivõrd nende tõlgendustest.***

Analüüsime Eesti-poolset sisendit me operatsionaliseerime selle läbi kahe võtmetermiini:

- geopoliitiline determinism;
- konstruktivistlik fatalism.

Esimese muutuja (geopoliitiline determinism) me operatsionaliseerime omakorda läbi kolme alamõõtme:

- ajaloolis-poliitiline lähtealus;
- etniline koosseis;
- majanduslik lähtealus

Teise muutuja (konstruktivistlik fatalism) operatsionaliseerime läbi kahe aspekti:

- välispoliitika (nagu iga teine poliitika) on oma olemuselt konstrueeritav, seega tuleb rääkida sellest kui poliitika kujundamise protsessist (tekstid kui tegelikkuse peegeldajad ja rekonstrueerijad);
- fatalism ja soovmõtlemine (*wishful thinking*). Eesti konstrueerib end kui mitte-Venet, seega igasugune liigne seotus-interaktiivsus Venemaaga on *a priori* halb, seega Venemaaga mittetegelemine *a priori* hea.

Alljärgnevas analüüsis järgime eelpool toodud struktuuri, kus me esialgu võtame vaatluse alla geopoliitilise reaalsuse ehk vaatleme, kuidas mõjutab Eesti-Vene suhteid nende ühisajalugu, venekeelne elanikkond Eestis ja geoökonoomiline positsioon Ida-Lääne transiiditeel. Teises alaosas vaatame konstruktivistlikku fatalismi, kus räägime välispoliitika kui sellise konstrueeritavusest ja seejärel vaatleme Eesti-poolset *wishful-thinking*’ut Vene suunal. Iga alaosa lõpus esitame ka lühikokkuvõtte ja soovitused, millest lähtuda või mida silmas pidada Eesti Venemaa-välispoliitika kujundamisel.

Geopoliitiline determinism

Esimeseks faktorite kogumiks, mille võtame antud analüüsis vaatluse alla, on geopoliitiline määratlus elik reaalsed faktorid, mis mõjutavad Eesti välispoliitika väljakujundamist. Siin all vaatame kolme erinevat alateemat: ajaloolised lähtealused, Eesti etniline kooslus ja geoökonomiline positsioon. Riikide suhteid mõjustavad ajaloolised faktid on alustaladeks poliitilisele koostööle. Ajaloolised sündmused on objektiivsed nähtused, kuid nende tõlgendamine on sageli erinev, seetõttu me vaatame esimeses alaosas, kuidas minevikutaak mõjutab tänaseid suhteid ja kuidas minimaliseerida selle negatiivset mõju. Teine objektiivne nähtus, mis seostub Eesti-Vene suhetega, on Eesti etniline kooslus. Ajaloos toimunud keerdkäikude tulemusena on meie ühiskonnas suur osa venekeelseid inimesi ning nende eksistents mõjutab oluliselt Eesti välispoliitikat. Samas ei ole seda ressursi piisavalt ära kasutatud Eesti-Vene suhetes. Kolmandaks geopoliitiliseks reaalsuseks on Eesti geoökonomiline positsioon ehk siis otsene või kaudne seotus nii Euroopa kui Venemaa majandusruumiga. Antud alaosas vaatame, milliseid valikuid see mõjur Eestile pakub ning kuidas sellest tulenevaid mõjusid ära kasutada.

Eesti-Vene suhete ajaloolised lähtealused

Riikidevahelistes suhetes on olulisel kohal nende suhete ajalooline mõõde elik kuidas riigid näevad varasemat (ühist) ajalugu, kuidas nad tõlgendavad üht või teist ajaloolist sündmust, mis on aluseks tänastele suhetele. Lähtudes konstruktivistlikust mudelist, võib nentida, et objektiivset ajaloolist tõde ei ole olemas, iga fakt omab tähtsust vaid oma kontekstis, mistõttu kõige tähtsamaks osutub selle ajaloolise fakti tõlgendus. Ühisajaloo tõlgendamine on peamiseks baasiks tänasele poliitilisele koostööle. Olukord, kus riikide ajaloo käsitlused kattuvad, võimaldab arutada ühiseid probleeme ning eksisteerib tugev poliitiline koostöö. Vastupidine olukord, kus riikide käsitlus ühisajaloost on väga erinev või isegi vastandlik, on aluseks väga nõrgale poliitilisele koostööle ja pidevale konfronteerumisele ühisprobleemide lahendamisel, kuna pooled mõistavad olukorda erinevalt. Pidevad konfrontatsioonid viivad suhete julgeolekustamisele, mistõttu mõlemad pooled näevad, et iga järeleandmissamm ühise mõistmise suunas omab tõsist ohtu tema julgeolekule ja seetõttu on parem suhelda nendes küsimustes distantsilt.

Eesti-Vene suhted on tugevalt mõjustatud ajaloolisest taustast, samas ei saa seda lugeda unikaalseks nähteks. Venemaal on samalaadsed probleemid kõigi naabritega. Need varieeruvad riigi suurusest, alluvussuhtest või selle puudumisest Venemaaga ja naabri rahvusvahelisest positsioonist tingituna. Näiteks Eesti kogemus erineb Hiina ja Iraani kogemusest seeläbi, et Eesti on väike ja maa on ajaloo vältel sajandeid kuulunud Venemaa koosseisu. Mongoolia kogemusest seeläbi, et Mongoolia on olnud küll 1911. aastast alates Vene vasallriik, kuid Venemaa ei ole soovinud teda kunagi inkorporeerida, kuna puudub selle riigi geostrateegiline atraktiivsus. Gruusia kogemusest erineb Eesti selle läbi, et Eestil õnnestus luua 1920-tel püsiv riik, millele saavutati ka rahvusvaheline tunnustus. Läti ja Leedu näited sarnanevad Eestiga enim.

Eesti pool on alati rõhutanud omariikluse põhjendusena lisaks rahva enesemääramisõigusele just ajaloolis-õiguslikke argumente, minnes tagasi kohati sajandite taha:

1. Eestist sai Venemaa osa õiguslikult alles 1721.aastal;
2. Eesti läks Venemaa koosseisu Rootsi ja Venemaa vahel sõlmitud Nystadi (Uusikaupunki) rahuga, milles Venemaa kohustus säilitama nn Balti erikorra ehk ulatusliku siseautonoomia. Venemaa rikkus lepingut, alustades venestamist XIX sajandi lõpus;
3. 1920. a. tunnustas Venemaa Eesti iseseisvust ja kinnitas Tartu rahuga, et loobub igaveseks pretendeerimast Eestile;
4. 1940. a. NSV Liit okupeeris ja annekteeris Eesti, rikkudes sellega nii Tartu rahu, 1932. a. mittekallaletungilepingut, 1939. a. baaside lepingut, Briand-Kelloggi pakti jmt rahvusvahelise õiguse põhimõtteid;
5. Eesti iseseisvus taastati restitutsiooni teel, mis tähendab, et Eesti ei ole NSV Liidu õigusjärglane ja tal ei ole kohustusi NSV Liidu varasemate kohustuste täitmisel. Samuti ei ole Eestil kohustusi NSV Liidu järglasriikide suhtes.

Sama olulised on Venemaa põhjendused oma eriõigustele ja –huvidele suhtes Eestiga:

1. Eesti on korduvalt kuulunud kas tervikuna või osaliselt Venemaa koosseisu XI sajandist alates, mil Jaroslav Tark 1030. aastal Tartu vallutas;
2. Nystadi rahu on Venemaa seisukohalt ajalooline dokument, millel ei olnud hiljem õiguslikku tähtsust ning Balti provintsid kuulusid Venemaa koosseisu samal alusel, nagu kõik teisedki kubermangud (so Nystadi rahu ei saanud piirata Venemaa suveräänsust Balti provintside üle);
3. 1920. a. tunnustas N. Venemaa Eesti riiki surve all selleks, et lõpetada sõda. Tartu rahul ei ole samuti muud tähtsust kui ajalooline. Eesti pikemaajalist iseseisvust ei pidanud tõenäoliseks ükski riik;
4. MRP-d ei saa siduda 1940. a. “revolutsiooniga” Eestis ja Eesti astus “vabatahtlikult” NSV Liidu koosseisu, loovutades sellega kõik õigused NSV Liidule, sh rahvusvahelises suhtlemises. Seega kaotasid kehtivuse ka kõik Eesti-Vene lepingud, aga ka kõik muud Eesti rahvusvahelised lepingud;
5. 1991. aastal lahkus Eesti NSV Liidu koosseisust setsessiooni teel, olles NSV Liidu õigusjärglane ja kandes võrdset vastutust NSV Liidu kohustuste eest ülejäänud 14 järglasriigiga;
6. Nimetatud asjaoludest tingituna on Venemaal kui suurriigil erihuvid Eestis ja Eesti peab nendega arvestama. Eriti puudutab see Venemaa julgeolekulisi, kuid ka majanduslikke huve, samuti vene diasporaa (nn kaasmaalased) õigusi Eestis. Eestit nagu ka teisi Balti riike vaadeldakse kuuluvaks SRÜ-ga samasse, nn lähivälismaa ruumi. Kui selle ruumi mõni riik ei vii ellu Venemaa ootustele vastavat poliitikat, on Venemaal õigus survet avaldada.

Seega on Eesti ja Venemaa ajalootõlgendus, nagu ka õiguslike aspektide hindamine kahepoolsete suhete alusena diametraalselt erinev. Erinev lähenemisviis on visalt ja muutumatult püsinud 13 aastat hoolimata sellest, et mõlema riigi areng on toonud kaasa tõsised muudatused nende rahvusvahelises seisundis. Nagu alustatud, võib ka lõpetada. Ajaloo pitser Eesti-Vene suhetel on raske ja serveeritud selliselt, et suhete muutumine saab olema võimalik üksnes järeleandmistele. Eesti ootab Venemaalt oma ajaloolise tõe tunnustamist – okupatsiooni ja anneksiooni ebaseaduslikkust ning Eesti käsitlemist partnerina, mitte vasallina. Venemaa eeldab, et Eesti lõpetaks mässamise ja pöörduks

tagasi Venemaa kaitsva käe alla. Ajalugu segab Eesti-Vene suhete lähiajalist paranemist isegi juhul, kui mõlemapoolne ratsionaalsetel argumentidel põhinev valmisolek selleks on olemas.

Üldistus

Eesti ja Venemaa näevad oma (ühis)ajalugu erinevalt. Domineerib vaenulik, teineteist süüdistav ja halvustav retoorika. Ajalootõlgenduslik aspekt näib meie suhteid determineerivat negativistlikult, võimaliku ühisosa leidmine on praktiliselt välistatud.

Soovitus

On selge, et mõlema poole tõlgendused on subjektiivsed ja teistsugused need olla ei saagi, sest riigi seisukohalt on ajalootõlgendus tema poliitilise eksistentsi õigustus. Diskuteerida selle üle, kas Eesti on liialt negativistlik Venemaa suhtes ja kas Eesti peaks midagi muutma, on samaväärne küsimusega, kas Eesti peaks muutma oma riikluse aluseid? Meie leiame, et selline muutus ei oleks Eestile kasulik ja ei tooks kaasa efekti, mida Eesti sooviks. ***Seetõttu on meie soovitusena ajaloolise lähtekoha mõju minimaliseerimiseks mitte keskenduda minevikusuunaliste teemade käsitlemisele Eesti-Vene suhetes, sest nendes punktides ei jõuta nii kui nii kokkuleppele, ning keskenduda tulevikusuunaliste küsimuste arutamisele.*** Samuti suurendab poliitilises mõõtmes ühisteemade leidmist koostöö mittepoliitilisel tasandil nagu on seda kultuur, majandus, keskkond. Nende teemade mittejulgeolekustamine võimaldab arendada koostööd ja tekitada lokaalsel tasandil ühishuvi, mis on tulevikusuunaline ja vaba ajaloolisest taagast. See omakorda tekitabki bilateraalsete suhete poliitilises mõõtmes ühisteemad.

Eesti venekeelne kogukond välispoliitilises kontekstis (Eesti-Venemaa suhetes)

Multikultuurses ühiskonnas on oluliseks välispoliitiliseks mõjuriks selle riigi etniline kooslus ja erinevate etniliste gruppide integreeritus riigiga. Eriti oluliseks muutub see faktor suhetes teise riigiga, kus põhirahvaks on esimese riigi oluline etniline vähemus. Tekib olukord, kus antud etnilisel grupil võivad tekkida lojaalsus- ja identifitseerumisprobleemid, kuna nii emamaa kui ka asukohamaa võistlevad selle lojaalsuse nimel. Seetõttu on asukohariigil tähtis saavutada tugev lojaalsus rahvusvähemuste hulgas, et muuta potentsiaalne ohuvõimalus hoopis kasutoovaks ressursibaasiks.

Ajalooliselt on Eesti olnud mitmekultuuriline riik. Enne Teist maailmasõda elasid Eestis nn. „traditsioonilised” vähemusrahvused (nt baltisakslased, lätlased, venelased, rootslased), kelle esivanemad olid elanud Eesti territooriumil juba aastasadu. Olukord muutus oluliselt pärast Teist maailmasõda, 1989. aasta rahvaloenduse andmetel elas Eesti territooriumil 34,9% ehk 546 000 vene keelt kõnelevat inimest ning 30,3% ehk 475 000 etnilist venelast. 2000. aasta rahvaloendus näitas, et mitte-eestlaste osakaal ei olnud oluliselt muutunud (28,7% etnilisi venelasi ning 6,66% muu rahvuse esindajaid).

Mitte-eestlaste teema käsitlemisel on võtmetähtsusega terminoloogia küsimus. Terminid „vähemusrahvus”, „rahvusvähemused” jt viitavad sellele, et diskursus puudutab ühe riigi territooriumil elavaid inimesi (keda võiks jagada enamus- ja vähemusrahvusteks) ning bilateraalseid suhteid: riik – vähemusrahvus. Selline lähenemine on iseloomulik ka Eesti poliitikale mitte-eestikeelse elanikkonna suhtes. Tavaliselt käsitletakse

vähemusrahvustega seotud poliitikat kui riigisisest poliitikat (seda võib märgata analüüsidest integratsioonipoliitikat käsitlevaid dokumente ja programme).

Käesolevasse diskursusesse lisandub aga veel üks rahvusvaheline komponent – Venemaa – mille lisamine muudab skeemi kolmepoolseks. Rääkides rändetekkelistest rahvusrühmadest kasutatakse sageli terminit „diasporaa”. Diasporaaks nimetati traditsiooniliselt juudi rahvusest kogukondi, kes olid sunnitud oma emamaalt lahkuma, kuid kes ei kaotanud oma kultuurilist ja vaimset sidet Iisraeliga. Roger Brubaker annab oma raamatus ettekujutuse diasporaa uurimise kontseptuaalsest raamistikust. Skeemis on kolm omavahel sõltuvuses olevat komponenti: emamaa, asukohariik ja diasporaa. Diasporaa on omavahelises seoses nii asukohamaaga kui ka emamaaga ning osutab mõju emamaa ja asukohamaa omavahelistele suhetele. R. Brubakeri konstrueeritud skeemis vajab põhjalikumat analüüsi ja defineerimist (funktsionaalsete tunnuste kaudu) termin „diasporaa”. Kas Eestis elavaid mitte-eestlasi saab nimetada „Venemaa diasporaaks”? Millest sõltub diasporaa määratlemine? Kas on võimalik „diasporaa enesemääratlemise” kunstlik konstrueerimine?

Graham Smith toob välja tähtsamad diasporaa tunnused:

- Diasporaa lahkumine oma emamaalt, mis on tihti traumaatiline või seotud „parema elu” otsimisega;
- Kollektiivne mälu oma emamaast või emamaa idealiseerimine;
- Tagasiränne;
- Tugev rahvusgruppiidentiteet;
- Problemaatilised suhted asukohariigi ühiskonnaga ning solidaarsustunne teistes riikides elavate sama rahvuse gruppidega.

Ülalpool nimetatud tunnused viitavad osalt objektiivsetele kriteeriumitele (nt tagasiränne), kuid suuremal määral ikkagi subjektiivsetele, rahvusgrupi kollektiivse identiteediga seotud aspektidele. Kuivõrd tugev on Eestis elavate venekeelt kõnelevate inimeste rahvuslik identiteet? Kas venekeelsele kogukonnale on omane kollektiivne mälu emamaast? Mida võiks nimetada „emamaaks”, kas endist Nõukogude Liitu või praegust Venemaad? Kahtlemata vajavad need küsimused põhjalikumaid uuringuid, kuid välispoliitilisest seisukohast vaadatuna võime lähtuda faktidest, kuidas Venemaa on üritanud konstrueerida „Vene diasporaad Eestis”.

Identiteedid on osalemise kategooriad, mis põhinevad erinevatel faktoritel – sugu, sotsiaalne klass, isiksus jne. Identiteedid on mitmekihilised, rahvuslik identiteet hõlmab nii kollektiivseid komponente (ühist ajalugu, kultuuri, elustiili) kui ka isiklikke aspekte (individuaalseid hoiakuid, enesemääratlemist). Identiteet ei ole staatiline nähtus, identiteedid muutuvad nii rahvusgrupi siseste kui ka väliste asjaolude mõjul. Seetõttu on hüpoteetiliselt võimalik ka identiteedi „kunstlik konstrueerimine”.

Asjakohaseks näiteks on ühe enesemääratlemise/identiteedi kategooria sisseviimine Eesti venekeelse pressiretoorikasse. Termin „kaasmaalased” ilmus 90-ndate aastate keskpaigas mitte ainult hulgalistes venekeelsetes ajalehtedes avaldatud materjalides venekeelsest kogukonnast, vaid ka *Molodezh Estonia* iganädalase ajalehelisa pealkirjas

(„*Sootechnestvennik*”) ning suure katuseorganisatsiooni nimetuses (*Sojuz Organiztsij Rossijskih Sootechnestvennikov Estonii*). Termin on pärit Venemaa Föderatsiooni seadusandlusest, kus sel moel defineeriti välismaal elavaid venekeelseid isikuid, kes seostavad end Venemaaga ning vene kultuuriga. Tundub, et üheks kaalutluseks „kaasmaalase“-terminoloogia kasutuselevõtuks oli soov ületada nõukogude ajal juurutatud ja eriti just majanduslike migrantide hulgas sooja vastuvõttu leidnud „nõukogude (mitte vene!!) rahva“ mõiste mõju ja teisalt kartus, et uues olukorras hakkavad need inimesed otsima uut identiteeti oma rahvuslikult pinnalt. Kuigi nad seejuures valdavalt polnud enam omakeelsed, vaid venekeelsed, oleks nende rahvusjuurte juurde tagasipöördumine paisanud nad laiali erinevate rahvusdiasporaade vahel ning oluliselt vähendanud Venemaa mõjukust nende hulgas.

Termini kasutusele võtmine Eestis (venekeelses kogukonnas moodustatud institutsioonide määratlemiseks) näitab seda, et Venemaa poolt pakutud „enesemääratlemise skeem” (kaasmaalased, kaasmaalaste toetamise poliitika jne) leidis toetust ning mõned venekeelse kogukonna esindajad võtavad seda „skeemi” rahvusidentiteedi osana. „Kaasmaalane” kui identiteedi kategooria eeldab aktiivset kultuurisidemete hoidmist Venemaaga. Ülalpool nimetatud ajaleht, katuseorganisatsioon ning paljud teised sarnased organisatsioonid (kes võtsid omaks „kaasmaalaste retoorika”) võtsid omaks ka „silla rolli”, mis ühendab Venemaad välismaal elava venekeelse kogukonnaga. Ametlikult deklareerivad mainitud organisatsioonide esindajad üheks oma eesmärgiks vene kultuuri säilitamist ning integratsiooni protsesside toetamist Eestis.

Teiseks oluliseks venekeelses kogukonnas levinud identiteedikategooriaks on „kaaskodanikud” (*sograzhdane*) – Eestis elavad Vene Föderatsiooni kodanikud. Vene Föderatsiooni suursaatkonna andmetel elab Eestis umbes 100 000 Venemaa kodanikku. „Kaaskodaniku” kategooria olemasolu näitavad institutsioonid, mille eesmärgiks on kaitsta Eestis elavate Venemaa kodanike õigusi - näiteks Eesti Venemaa Kodanike Liit (*Sojuz rossijskih grazhdan Estonii*). Võrreldes „kaasmaalaste” kategooriaga on „kaaskodanikud” tihedamalt seotud Vene Föderatsiooni välisesindustega Eestis, kes peavad kaitsma oma kodanike õigusi ning osutama abi (sh ka sotsiaalabi) rasketes olukordades. Nimetat kaaskodanikud on selleks kategooriaks, kelle puhul ilmneb eriti Eesti-poolne julgeolekustamine, kuna nende kaitsmise võimalus ja vajadus „emamaa” poolt on rahvusvahelise õiguse vaatevinklist igati aktsepteeritav ning vajadusel ka kergemini lavastatav.

Võib väita, et suurem osa Eestimaa venelasi ei näe ennast Venemaa välispoliitika käepikendusena, kuid siiski on integratsioonipoliitika deklaratiivsuse ja tegelikkuse suur vahe tekitanud teatud ohud. Nimelt eksisteerivad Eesti ühiskonnas teatud aspektid, mis takistavad ühtekuuluvustunde tekitamist ning integratsiooniprotsesside edukust. Üheks olulisemaks faktoriks on eesti- ja venekeelse kogukondade erinevad „avalikud ruumid” (meedia, internet, meelelahutus jne). Suurt mõju osutavad ka Venemaa meediakanalid (internetiportaalid ning eelkõige televisioon, mis aga on viimase aja Venemaa arengute kontekstis tasalülitatud puhtalt riikliku poliitika vahendiks).

Teiseks probleemiks on venekeelse elanikkonna kaasamise ebapiisavus Eesti sisepoliitika diskursusesse, millest kirjutavad tihti ka venekeelsed kohalikud ajalehed (näiteks „XXI sajandi hariduse programmi” või 2007. aasta venekeelsete gümnaasiumide reformi avalik arutelu). Kahtlemata üheks oluliseks näitajaks on venekeelse kogukonna esindatus riigisektoris (kohalikes omavalitsustes, ministeeriumides ja teistes riigiasutustes). Praeguseks puuduvad täpsed andmed, kui palju vene keelt emakeelena kõnelevaid ametnikke on rakendatud tööle riigisektoris, kuid kindlasti see arv ei ole proportsionaalne vähemusrahvuse üldarvuga Eestis. Selline olukord räägib kahest tendentsist. Esiteks – venekeelne kogukond ei ole (keeleliselt, hariduslikult) valmis töötamiseks riigisektoris, mille ilmekaks näiteks on vinduv asjaajamiskeele-alane võitlus Ida-Virumaa „venekeelsetes” omavalitsustes. Teiselt poolt ei ole Eesti riigisektor valmis aktsepteerima venekeelseid ametnikke (toetama, usaldama ning kasutama eeliseid, mis annab kakskeelne ametnik). Venekeelse kogukonna jaoks on aga „oma” esindaja olemasolu riigiasutustes ning poliitikakujundamise protsessis olulise tähendusega, mis muudaks Eesti elu ja poliitika arusaadavamaks ning seega venekeelsele kogukonnale lähedamaks.

Integratsiooniprotsessidele ei tule kasuks ka Eesti meedias domineeriv negatiivne diskursiivne praktika eestivenelaste teema käsitlemisel. Tavapärane kujund siinsetest venekeelsetest rääkides on Ida-Virumaa töötu narkomaan. Positiivse kaasamise algatused jäävad tavaliselt kampaaniate ja valimiseelsete kõnede tasandile. Üldistav termin „Eestimaaalased”, millel oleks semantiliselt potentsiaali ühendada kõik osapooled positiivse ühisidentiteediga, on vähemalt seni jäänud vähekasutatud ja vähesidusaks.

Milline on Eesti integratsioonipoliitika ja Venemaa kaasmaalaste toetamise poliitika koosmõju Eestis elavale vene keelt kõnelevale kogukonnale? Võiks eeldada, et ülalpool kirjeldatud diasporaa identiteedi kategooriad ei ole omased suuremale hulgale venekeelse kogukonna esindajatele. Iseenesest on „kaasmaalaste” ja „kaaskodanike” kategooriad neutraalse või positiivse (vene kultuuri arendamise ja säilitamise kontekstis) tähendusega, mis ei eelda Eesti riigilt vastuseisu. Loodetavasti suureneb venekeelse elanikkonna seas nende inimeste hulk, kes seostavad end Eesti tulevikuga ning kellel on „Eesti kodaniku” (poliitiline) või „eestimaaalase” (kultuuriline) identiteet. Kuid selline balanss võib olla rikutud problemaatiliste ja traumaatiliste suhtega Eesti riigiga, näiteks hariduse või religiooni küsimustes (mis võivad põhjustada frustratsiooni, lojaalsuse nihkumist ning uut enesemääramise otsingut). Arvatavasti toimib selline stsenaarium praegu Lätis, kus tugev vastuseis (koolireformi osas) Läti valitsuse poolt põhjustas venekeelse kogukonna konsolideerumise ning lojaalsuse nihkumise (Venemaa kasuks). Seda tõestab asjaolu, et viimasel ajal ongi Lätis koolialaste loosungite asemel esile kerkinud organisatsiooniliselt konsolideeritud ja poliitiliselt angažeeritud Vene kogukonna moodustamise eesmärgid, mida omakorda oskuslikult ja süsteemselt toetavad Vene meedia ja riigiinstitutsioonid.

Võimalikud stsenaariumid:

1. Negatiivne stsenaarium, mis põhjustab agressiivset kaitsereaktsiooni nii Venemaa kui ka venekeelse kogukonna poolt: Eesti ebapopulaarne (= vähepõhjendatud) poliitika tundlikes küsimustes (haridus, keelepoliitika, kodakondsus, religioon), venekeelse elanike silmis ebapopulaarne poliitika Venemaa suhtes, mis toob kaasa kaasmaalaste-diskursuse kinnistumise.

2. Positiivne stsenaarium: vähemusrahvuse-diskursuse kinnistamine, rohkem võimalusi edukaks eluks Eestis ja Euroopas (töö, haridus, sotsiaalse tõrjutuse vähendamine, investeringud Ida-Virumaale, kaasamine ning dialoog), tulemusena peaks vähenema emamaa idealiseerimine, samal ajal tekib asukohamaa st Eesti suhtes lojaalsus.
3. Neutraalne stsenaarium: Venemaa-keskse retoorika vältimine, „kaasmaalaste” ja „kaaskodanike” olemasolu eitamine, mis toob kaasa integratsiooniprotsessi aeglustumise.

Üldistus

Monorahvuslikku ja –kultuurset Eestit ei ole olemas. Siinne muukeelne elanikkond on meie ühiskonna lahutamatu koostisosa, mille mõju nii Eesti riigile kui Eesti-Venemaa suhetele on sõltuvuses tema kaasamise edukusest. Kui domineerib Venemaa poolt konstrueeritav diasporaa-diskursus (kaasmaalased, -kodanikud), on meie integratsiooniprotsess olnud edutu ning meie suutlikkus kasutada seda ressursi madal. Juhul kui aga prevaleerib vähemusrahvuse-diskursus (eestimaalased, rahvusvähemused), on Eesti riik suutnud täita oma integreeriva rolli ning suudab vastavat ressursi suunata-kontrollida.

Eesti vähemusrahvuste aspekti konstrueeritakse tavaliselt samuti negativistlikult, kuid negatiivse determineerituse tase on siin madalam ning võimaliku ühisosa saavutamine teoreetiliselt võimalikum.

Soovitus

Praeguseks momendiks on Eesti venekeelne elanikkond tugevalt mõjustatud Venemaa poolt konstrueeritavast “diasporaa” identiteedist, mis muudab nad pigem Eestile vastanduvaks jõuks, mistõttu negatiivse stsenaariumi tõenäosus on kõrgem. ***Eesti peaks asendama venekeelse elanikkonna hulgas Venemaa poolt ehitatava diasporaa identiteedi vähemusrahvuse identiteediga, et suurendada venekeelse elanikkonna lojaalsust Eesti riigile ja kasutada seda ressursi suhtluses Venemaaga.*** Antud võistluses on Eesti väga tugevalt oma riikliku poliitikaga Venemaale alla jäänud ning kaotamas seda väärtuslikku ressursi Venemaale. Eesti poliitika edukuse jaoks on oluline, et Eesti poolt konstrueeritav vähemusrahvuse identiteet tooks Eesti valitsuse ja venekeelse elanikkonna suhted tagasi siseriiklikule tasandile ja läbi lojaalsuse suurendamise suunama enda poolel oleva venekeelse elanikkonna ressursi Eesti-Vene suhetesse.

Geoökonoomiline positsioon

Eesti Venemaa-suunalist majandus-poliitilist lähtealust iseloomustavad eelkõige geograafilis-ajalooline determineeritus ning majandusarenguline loogika.

Asjaolu, et Eesti on tänu oma asendile ning ajaloole Venemaaga majanduslikus mõttes seotud, on truism. Ent sellest olulisemgi on nõ klastriline seotus. Eesti raudteed ja sadamad ehitati omal ajal välja Venemaa/Nõukogude Liidu vajadusi silmas pidades ning on enam kui loogiline, et taoline infrastruktuurne seotus ei kadunud ka Eesti

taasiseseisvumise järel. Ka agraar-industriaalne sektor töötas veel iseseisvumise algusaastailgi lähtudes Venemaa turgude vajadustest.

Tänu Eesti välis(majandus)poliitika tugevale julgeolekustamisele on taoline seotus olnud üha tugevama negatiivse surve all. Venemaa majanduslikud ja poliitilised segadused on seda survet ainult õigustanud ning koosmõjus Venemaa enda majanduspoliitiliste sanktsioonidega Eesti suhtes on see kaasa toonud loogilise resultaadi – omavaheliste kaubakäivate kordse kahanemise. **Eesti Venemaa-suunalise positsioneerimise aluseks on negatiivne julgeolekustamine**, e. julgeoleku, rahvusliku iseseisvuse ja omariikluse säilivuse suhtes ohu tunnetamine ja selle vastu tegutsemine.

Uus globaalne majanduspoliitiline reaalsus on vastastikune seotus. Ida-Lääne (vähemal määral ka Põhja-Lõuna) kaubandus on vähemalt keskpikas perspektiivis üha olulisem. Nähtavaid alternatiive raudtee- ja laevatrasiidile ei ole. Idast Läände suunduvad kaubavood saavad kulgeda kas mööda nn vana Siiditeed või siis läbi Venemaa Föderatsiooni territooriumi. Kuna vana Siiditee kulgeb aga läbi piirkonna, mis (mitte ilma Venemaa kaasabit) on muutunud nn ebastabiilsuse poolkaareks, siis on suhteliselt alternatiivitu stsenaarium, mille kohaselt idast raudtee kaudu Venemaale jõudnud (või Venemaalt endalt lähtuv) kaup peab varem või hiljem sattuma laevadele. Selle stsenaariumi kohaselt ehitatakse Venemaal välja uusi sadamaid, kuid nende läbilaskevõime jääb isegi maksimaalse võimsuse saavutamisel kasvavate kaubavoogude töötlemiseks napiks.

Seega on Eesti majanduspoliitiliseks paratamatuseks idast lähtuva (ja ka sinna suunduva) raudteetranspordipõhise transiidi rolli säilumine majanduses. Kuigi selle osakaal on alati olnud vaidluste objekt, on enam-vähem konsensuslikuks keskmiseks kujunenud hinnang 10% SKP-st, arvestades nii otseseid kui kaudseid mõjureid. Mis ei oleks ka selle osakaalu maht, on enamus (poliitilisi) arvamusi liidreid näidanud taolist seost negatiivsena. Vene kapitali sissetung, poolkriminaalsete struktuuride infiltreerumine, vajadus tuua sisse lääne kapital kui tasakaalustaja (NRG ümber toimunud retooriline lahing kui parim näide). Kogu Venemaa-suunaline majandus-poliitiline diskursus on taandatud 1990-ndate alguses formuleeritud seisukohani – McDonalds Narvas on parem kaitse meie iseseisvusele kui USA jalaväediviis piiril Venemaaga. Ehk siis – mida enam lääne ja mida vähem vene majanduslikku kohalolekut, seda turvalisem.

Eesti kapitali katseid siseneda Venemaale on seni saatnud üldjoontes ebaedu. Sama võib väita ka Venemaa kapitali rolli kohta Eesti majanduses. Selles on aga oluline roll olnud rahvusvahelisel taustsüsteemil – siiani on olnud tegu “kunagise ääremaa” ja “suure emamaa” vahelise majanduspoliitilise konkurentsiga, pseudoklientaarse suhtega. Peale Eesti liitumist euroatlantiliste struktuuridega ning seeläbi globaliseeruva maailma läänepoolusega on aga loodud alus uueks paradigmaks.

Uus paradigma tähendab seda, et **julgeolekuline prioriteetsus küll säilib, kuid uue sisu ja vormiga ning esiplaanile tõuseb majanduslik suutlikkus ja sotsiaalne heaolu ning selle saavutamise pikaajalised visioonid-strateegiad-plaanid**. Selle tunnetuse tõttu

ongi tekkinud (*poliitilistel põhjustel*) konkureerivad pikaajaliste programmide projektid (*Ühiskondlik Lepe, Eesti 2014, Säastev Eesti 21*).

Majanduspoliitiliselt on Eestil uues paradigmas vaid kaks toetuspunkti, mis määravad tema valikuid. Tulenevalt ressursi piiratusest (loodus-, tööjõu-, kapitali-, turumahu jne.) jäävad järgi vaid kaks ressursi rahvusvahelises tööjaotuses: geograafiline asend ja mis peamine, intellektuaalne kapatsiteet. Alternatiiviks on odava allhankijast ripatsi staatus. Peamine järeldus: **Eesti on ressursibaasi eripära tõttu mõistetud olema rahvusvahelises tööjaotuses teenindavat tüüpi, intellektuaalset tootmist arendavaks majanduseks, kus töötatakse peaga ning maksavad ideed ja oskused.** Agraar-industriaalne alternatiiv 60-l paralleelil ei anna tulemuseks loodetavat Taanit-Soomet-Hollandit-Šveitsi, vaid nende ajas mahajäänud, vaid allhanketele pretendeeriva klooni. Seejuures geograafiline aspekt seondub intellektuaalsega hästi läbi lisandväärtust andvate logistikateenuste, aga ka teadmismahuka tootmise.

Samas tänaste logistikateenuste sisuks olev transiit on seotud valdavalt Venemaaga, mistõttu temaga suhete süsteemil on suur mõju transiidisektorile, mis on juba täna edukaks valdkonnaks globaalses rahvusvahelises tööjaotuses vaatamata paljudele segavatele asjaoludele nii Venemaa suunalt kui ka Eesti-siseselt. See sektor on eeldatavasti konkurentsivõimeline ka jätkuvalt, kuigi restruktureerub ja muudab suundumusi (vt. Erik Tergi juhitud ETUI uurimustööd SOL-i jt. transiidiketi osaliste tellimisel k.a. kevadest). Valik on lihtne - vahendaja vs. tupik, mille tingib geograafia, mis on paraku seotud Venemaa naabrusega ja sellest tulenevalt ka viimase otsustava osaga selles, kumb alternatiiv realiseerub. Puhhtehnoloogilistel põhjustel aga on ka Venemaa huvitatud siiski enam esimesest valikust, ainult et vähendatavas mahus. Seega transiit pole sõltuvus, vaid šanss, kuna ressursinappuse ja väiksuse tõttu peab Eesti majandus olema teenindavat tüüpi.

Hi-tech nišitootmine (sest suuremastaabiliseks ja laiahaardeliseks tootmismudeliks meil šanssi pole nii ressursi piiratuse, kui ka maailma-vabriku Hiina võitmatu potentsiaali tõttu) on samuti tõeliselt globaalse ulatuvusega ning hea potentsiaaliga. Kuid mõlemad – nii transiit kui selle edasiarenenud vormid logistikateenuse lisandväärtuse andmiseks, kui ka teadmismahukas nišitootmine – on ekspordisuunitlusega ja seetõttu peaks normaalse riigi seisukohast olema ka tema välispoliitilise prioriteedi staatuses. Meil ta, vaatamata teatud ulatuses julgeolekuliste murede vähenemisele, pole seda mitte. „Puhta poliitika“ mentaliteedi valguses ja puuduliku majandusliku ettevalmistuse tõttu välisesteenistuses oleks seda ka palju tahta. Igal juhul on eelduseks mõlema prioriteetse majandusvaldkonna seisukohast infrastruktuuri väljaehitamine, milleks EL annab head tuge, kui me seda ikka piisavalt suudame hankida kõigi, nii välisesteenistuse kui kodumaiste ametnike ja institutsioonide kui ettevõtjate heas koostöös. Samuti on otsustava tähendusega kommunikatsiooni tiptase nii tehnilise infra kui osutatavate teenuste kui ka tööjõu oskuste kontekstis.

Probleemid:

- Transiidis konkurents, ka ebaaus kuid motiveeritud Venemaa poolt, liigne sõltuvus temast

- Tootmises tootmiskulud, s.h. palgad, mis ELis kiiresti kasvavad ja muudavad vähemkonkurentsivõimeliseks eelkõige tootmise, hiljem ka teatud ulatuses rahvusvaheliste teenuste valdkonna
- Senine infrastruktuurne mahajäämus
- Labiilne, ülereguleerimisele kalduv majanduspoliitiline keskkond, mis häirib loometööle kontsentreerumist, “vabade elukutsete” mittetäisväärtuslikuks hindamine fiskaalpoliitikas
- Riigi hariduspoliitika liigne humanitaarsus (haldus- ja ärijuhid ning juristid inseneride ja kvalifitseeritud tehnikute asemel)
- Rahvusvahelise teadmiste tasemega spetsialistide ettevalmistamise vajadus
- Demograafiline situatsioon ja tööjõuturu struktuur
- Kogukondade integratsioon.

Üldistus

Eesti majanduspoliitiline seotus Venemaaga on olnud senini koormatud negatiivse märgiga, kuid siin on oluline tõlgenduslik taustsüsteem. Eesti liitumise järel lääne majandus- ja julgeolekuruumiga on loodud alus uueks paradigmaks ning oma ressursibaasi ümbermõtestamiseks. Seni domineerinud nostalgiliselt pool-autarkilise ning eelistatult läänele avatud majandusmudeli asemele võib ilma täiendava julgeolekustamiseta asuda avatud, olemasolevaid ressursse (asend, infrastruktuur, inimesed, oskusteave jne) realistlikult hindav majanduspoliitika. Eesmärgiks – nende ressursside maksimaalselt efektiivne ärakasutamine, õigemini väljaarendamine. Nii majanduslik-logistiline infrastruktuur kui ka inimressursid on võimalik uue paradigma raames välja tuua negatiivse julgeolekustamise raamistusest ning rakendada Eesti rahvuslike huvide teenistusse.

Soovitus

Meie eesmärk peaks olema olla Lääne ja Ida kontaktides “juures ja kasulik” niipalju kui võimalik, vältides 1930-ndate aastate vigu koos asjatu laveerimise ja suurvõimude huvide valearvestusega. Eesti peaks olemasolevate rahvusvaheliste instrumentide (nt EU stardifondid, sihtprogrammid jne) abil välja arendama infrastruktuuri, mis vastaks uutele majandus-poliitilistele tingimustele ja Eesti huvidele. Selle infrastruktuuri loomulik koostisosa on ka oskusteabega tööjõud, nii et sellesuunaline haridusreform kuulub meie majanduse arendamisse sama olemuslikult kui nt uute tehaste, teede ja sadamate ehitus.

Konstruktivistlik fatalism

Käesolevas analüüsis lähtume me konstruktivismi teooriast, mille kohaselt riikidevahelised suhted ei ole iseenesest eksisteeriv nähtus, kusagilt vaikimisi ette antud suurus, vaid intersubjektiivne konstruktsioon, mis on loodud (poliitilise) eliidi poolt. Antud alaosas kirjutame lahti täpsemalt, mida tähendab konstruktivism rahvusvahelistes suhetes ja kuidas konstruktivistlik fatalism kujundab Eesti suhteid Venemaaga. Antud teema näitab, kuidas Eesti kasutab eelpooltoodud geopoliitilisi reaalsuseid oma välispoliitilise kursi konstrueerimiseks. Esimeses pooles esitame me üldjoontes konstruktivismi teooria ja vaatame läbi selle Eesti peamisi välispoliitilisi suundi. Teine pool keskendub Eesti Venemaa konstruktsioonidele, millest lähtudes Eesti poliitika

Venemaa suhtes on selline nagu ta on. Siinpuhul on oluline märkida, et autorid ei taha argumenteerida nende konstruktsioonide õigsuse või vääruse üle, kuid mõistmaks Eesti välispoliitikat on vaja endale teavitada, et paljud “poliitilised faktid” on välispoliitilised konstruktsioonid meie peades.

Välispoliitika konstrueeritus

Paljudele poliitikutele ja analüütikutele on tundunud, et Eesti välis- ja julgeolekupoliitika on alates 1991. aastast järginud nõ klassikalise realismi kaanoneid: Eesti on rahvusvaheliste suhete keskkonda hinnanud jõupoliitikale ja eneseabile baseeruvaks, kus parimaks julgeolekugarantiiks on liitumine selliste organisatsioonidega, mis pakuks reaalselt sõjalist kaitset ähvardava naabri vastu, mistõttu on Eesti teinud strateegiliselt õiged välis- ja julgeolekupoliitilised valikud – liitumine NATO ja EL-iga. Samas on tõrjutud edukalt vastavaid Venemaa ettepanekuid (näit. 1997.a. julgeolekugarantiid), samuti on oldud õnnelikud ka Eesti-Vene majanduslike-kaubanduslike suhete vähenemise üle, eesmärgiga vähendada igasugust sõltuvust Venemaast. Eesti-poolsed Venemaad tõrjuvad argumendid baseeruvad suuresti Venemaalt lähtuvatele ohtudele, mis ohustavad Eesti iseseisvust ja majanduslikku heaolu: geopoliitiline situatsioon (suure piirnemine väiksega); suurearvulise venekeelse kogukonna olemasolu Eestis, mis ähvardab põliselanikkonna heaolu; liiga suur seotus Venemaa majandusega, mis võib kriisi korral Venemaal oluliselt mõjutada Eesti majanduslikku heaolu (näit. 1998 majanduskriis Venemaal); võimalik poliitiline kriis Venemaal võib mõjutada ka Eesti stabiilsust; halb ajalooline ühiskogemus, mis teeb Eesti ettevaatlikuks Venemaa vastavate ettepanekute suhtes. Seetõttu on NATO-t ja EL-i peetud ainsateks loogilisteks alternatiivideks Eesti julgeolekukeskkonna parandamisel.

Ometigi on neil hirmudel vähene seos reaalsusega, kui välja arvata Venemaa retoorika venekeelse kogukonna inimõiguste rikkumise kohta Eestis ja 1998. a. majanduskriisi mõjud Eestile. Ohud on seega suuresti konstrueeritud, baseerudes liigselt ajaloolisele kogemusele ja Venemaa retoorikale. Tegelikult ei ole Eestit ähvardanud reaalne sõjaline oht, samuti ei ole venekeelne kogukond otseselt kõigutanud Eesti riigi poliitilisi aluseid. Neid argumente-ohte on pigem kasutatud Eesti uue välispoliitilise identiteedi loomisel, kus Lääs on konstrueeritud kui „meie” ja Venemaa kui „nemad”. Samamoodi saaks eespool loetletud ohte konstrueerida ka lähtuvat nn Läänest: võõrtööjõu sissetõu teistest EL-i liikmesriikidest; võimalik majanduskriis EL-is võib Eesti heaolu negatiivselt mõjutada; NATO-liikmeksolek teeb Eesti näiteks rahvusvahelise terrorismi märklauaks jne.

Rahvusvaheliste suhete konstruktivismi-teoreetikute arvates *self-help* ja jõupoliitika ei olegi rahvusvahelise poliitika loomulikud omadused, vaid hoopis selles osalejate omavahelise suhtlemise tagajärg, ehk siis anarhia on just selline, milliseks riigid selle teevad. Näiteks ka julgeolekut saab sel juhul pidada intersubjektiivseks fenomeniks, sotsiaalseks konstruktsiooniks, mida analüüsitakse mitte strateegia ja stabiilsuse terminites, vaid identiteedi loomise terminites. Konstruktivistide jaoks on identiteet selleks kontekstiks, millest tulenevad rahvuslikud huvid, mida interpreteeritakse omakorda poliitikategijate poolt. Identiteet ei otsusta otseselt välispoliitika üle, kuid annab teatava kontekstilise malli rahvuslike huvide järgimiseks. Seoses sellega ta

defineerib või piirab poliitilisi valikuid. Konstruktivismi kontekstiline olemus tuleneb sellest, et konstruktivism näeb rahvusvahelisi suhteid sügavalt sotsiaalsena, kui tegevusvälja, milles konkreetsete riikide identiteedid ja huvid ning teised *actorid* on diskursiivselt struktureeritud intersubjektiivsete reeglite, normide ja institutsioonide poolt. Sotsioloogilisest vaatenurgast vaadatuna on iga indiviid (nagu ka riik) ikkagi sotsiaalne produkt, mitte niivõrd looduslik (loomulik) fenomen. Konstruktivism on oma olemuselt loomulikkuse vastand, ehk siis et asjadel (ka inimestel) ei ole olemas mingeid erilisi loomulikke omadusi, mis kuuluks vaid neile ja seletaks ning õigustaks nende olemist ja käitumist igavesti. Seega eitab konstruktivism vahetegemist loodusliku maailma ja inim- või sotsiaalse maailma vahel. Reaalsuse objektid ja subjektid on tegelikult sotsio-lingvistiliselt konstrueeritud, mis on vastand Waltzi positsioonile, et reaalsus tekib meie-poolsest materjalide (mida on olemas lõpmatus koguses) valikust ja organiseerimisest. Ehk siis konstruktivism näiteks leiab, et režiimid tekivad jagatud arusaamade põhjal, mitte niivõrd huvide kattumise põhjal.

Kuigi klassikalise realismi järgi oodanuks kiiret Eesti vastuvõtmist NATO liikmeks, suhtus NATO Eesti vastuvõtmisse üsna leigelt, viidates pigem suhete arendamise vajadusele Venemaaga ja soovile mitte tekitada uusi pingeid nõ suurte vahelistes suhetes. NATO huvipuudus Eesti liikmelisuse suhtes kestis aga just nii kaua, kuni NATO ise hakkas ennast ümber defineerima ja Eesti mitteliikmelisus hakanuks kõigutama olulisel määral NATO enese uut identiteeti (kui Lääne kollektiivse julgeolühiskonna alustala). Võim (jõud) on seega sotsiaalselt konstrueeritud, mistõttu kõik riigid (nii tugevad kui nõrgad) saavad osaleda rahvusvahelise poliitika tähenduste-tõlgenduste produtseerimises ning saavad kasutada domineerivaid norme oma välispoliitiliste eesmärkide saavutamiseks.

Objektiivselt oleks seega võimalik Eesti-Vene suhete areng normaalse koostöö vaimus, kuid pigem on siin küsimus riikide identiteetide vastandumises. Antud juhul on Eesti konstrueerinud ennast majanduslik-poliitiliselt „normaalseks” lääneliku demokraatiaga riigiks, millel ei saa olla midagi ühist autoritaarsusele kalduva, majanduslikult allakäiva ja inimõigusi rikkuva riigiga Idas, mis pealegi okupeeris Eesti II maailmasõja ajal. Eesti jagab intersubjektiivselt läänelikke väärtusi, tehes need oma identiteedi osaks, takistades seega suhete arendamist-parandamist Venemaaga. Teoreetikud on leidnud, et **selline välispoliitika konstrueeritus piirab välispoliitilistes suhetes lühemas perspektiivis ratsionaalse valiku toimimist, ehk siis ei valita poliitikat, mis tundub kasulik, vaid pigem lähtutakse kas erinevatest identiteedi-konstruktioonidest (näit. ajaloolisest kogemusest) või lausa emotsioonidest.**

Praegu, mil Eesti on NATO ja EL-i täisliige, peaks Vene oht justkui olema veelgi vähenenud ja objektiivselt võttes peaks see soodustama koostöö arengut kahe riigi vahel. Ometigi näitavad kõik tendentsid siiski endise vastandumise jätkumist. Teoreetiliselt võib siin järeldada, et Eesti välispoliitiline Lääne-identiteet välistab, et isegi teatavad objektiivsed muutused geopoliitilises keskkonnas paneks Eestit muutma senist malli suhetes Venemaaga, ehk siis suhtuma tõsiselt Venemaa ettepanekutesse julgeoleku, majanduse ja inimõiguste alal. Kuna Venemaa on konstrueeritud nõ „teiseks”, siis lihtsalt

ei ole kohane teha koostööd taolise riigiga, isegi kui tegemist on Eesti naabriga ja Vene turg tundub ahvatlev Eesti majandusringkondadele.

Üldistus

Välispoliitika näol ei ole tegu fikseeritud ning vaikimisi eksisteeriva reaalsusega, vaid intersubjektse sotsiaalse konstruktsiooniga. Kõik osalejad selles kas reprodutseerivad kinnistunud praktika kordamise kaudu nõ head tava või siis läbi uuenduste sissetoomise muudavad seda. Sellest tulenevalt **saab Eesti Venemaa-suunalist välispoliitikat vaadelda mitte kui paratamatult negatiivset vaid lihtsalt kui kinnistunud praktikat.**

Soovitus

Välispoliitika konstrueeritud olemuse suhtes ei saa anda mingit konstruktiivset soovitus, seda ei saa muuta. Kuid otsusetegijatel tuleb seda aspekti lihtsalt teadvustada ning minimaliseerida irratsionaalsete mõjurite rolli.

Fatalism ja soovmõtlemine (*wishful-thinking*)

Antud alaosas vaatleme Eesti välispoliitilist diskursust, kuidas Eesti poliitilise eliidi hulgas nähakse Venemaad ning toome välja peamised konstruktsioonid, millega poliitiline eliit opereerib, seletamaks Eesti-Vene suhete olemust. Kuigi taolised subjektiivsed konstruktsioonid on esmapilgul ebapüsivad ning sõltuvad suuresti otsusetegijate ringist, saavad taolised mõttemallid muutuda vaid pika aja jooksul (teoreetikut peavad suuremaid muudatusi võimalikuks kahe inimpõlve vahetumisel e siis mitte enne 50 aasta möödumist). Seega kesk-pikas perspektiivis võime neidki pidada püsivateks lähtealusteks.

Meie eesmärgiks ei ole näidata, et eksisteeriv Eesti välispoliitiline diskursus Venemaast on õige või vale. ***Eesmärgiks on teadvustada, millised konstruktsioonid eksisteerivad poliitilise eliidi hulgas ja milliste tagajärgedeni need võivad viia.***

Esiteks on oluline välja tuua **ajaloo** konstruktsioon. Loomuldasa ollakse seisukohal, et Eesti ajaloo käsitus on õige ja Venemaa ei taha oma mineviku kuritegusid tunnistada. Samuti nähakse neid argumente, mida Venemaa esitab oma ajalookäsitluse toetuseks, kas väärade või vägivaldselt tõlgendatutena. Sel moel konstrueeritakse Eestit kui “tõekuulutaja-riiki”, kes peaks maailmale paljastama Venemaa väärade ajalookäsitlused. Kuid nagu eespool mainitud, siis riiklik ajalookäsitlus kannabki endas riigi õigusliku eksistentsi põhjendamise eesmärki ja vastandlikud ajalookäsitlused on seega mõistetavad.

Teiseks oluliseks konstruktsiooniks on Eesti **võrdpartnerlus**. Eestis oodatakse, et Venemaa peab suhtuma Eestisse samaväärselt kui kõikidesse teistesse riikidesse ning riigi füüsiline, ressursibaasiline jne suurus ei ole määravaks rahvusvahelistes suhetes. Selle konstruktsiooniga eitatakse rahvusvaheliste suhete praktikas välja kujunenud olukorda, mis jagab riigid suurriikideks ja väikeriikideks. Venemaa jaoks on sellist tõlgendust raske aktsepteerida kahel põhjusel. Esiteks lähtub Venemaa väga selgelt dualistlikust rahvusvaheliste suhete süsteemi konstruktsioonist, mis põhineb *realpolitik*’il. Teiseks läheb Eesti taoline konstruktsioon vastuollu Venemaa nägemusega,

mille kohaselt Eesti on endine Venemaa asumaa ja seega implitsiitselt nõrgemal positsioonil.

Kolmandaks valitsevaks konstruktsiooniks Eesti poolelt on Venemaa teema **julgeolekustamine**. Kogu Venemaa-poolset tegevust nähakse kui negatiivset ja ohtu Eesti julgeolekule, kuna leitakse, et Venemaa tahab kindlasti saada tagasi kontrolli Eesti üle. Seetõttu igasugune aktiivne tegevus Venemaa suunas ja Venemaa tegevus Eesti suunas (ja mitte ainult Eesti suunas vaid mõnikord isegi Eestit otseselt mittepuudutav samm) on juba *a priori* negatiivne ja Eesti julgeolekut ohustav. Selline konstruktsioon tekitab olukorra, kus suhted ei saagi olla Venemaaga positiivsed, sest puudub igasugune usaldus Venemaa poliitika suhtes.

Neljandaks konstruktsiooniks, mis mõjutab Eesti poliitikat, on tihedalt seotud kahe eelmisega. Nimelt leitakse, et Venemaa on oma olemuselt ebaõnnestunud riik ja seetõttu, kui Venemaa soovib üldse alustada normaalseid suhteid Eestiga (=Läänega), siis peab Venemaa läbi tegema suure muutuse, milles muudetakse Venemaa aluskontseptsioone. See on Eesti normatiivne konstruktsioon, mille kohaselt **peab Venemaa muutuma demokraatlikuks, mitteimperialistlikuks**, tajuma oma tegelikku positsiooni maailmas ja keskenduma oma siseasjadele. Alles selliste muutuste tulemusena on võimalik hakata arendama Venemaaga normaalseid suhteid, vastasel juhul on aga Venemaa Eesti suurimaks ja peaaegu ainsaks julgeolekuriskiks. Selle konstruktsiooni kohaselt on Eesti ja Vene suhete normaliseerumine suunatud määramatusse tulevikku.

Järgmiseks, viiendaks konstruktsiooniks on Venemaa **arengusuutmatuse**. Selle kohaselt on Venemaa juba determineeritud arengusuutmatusega, kuna Venemaa ei ole huvitatud läänelikest reformidest või suuteline neid adekvaatselt järgima. Siinkohal kattub see Venemaa enesekonstruktsiooniga, mille kohaselt Venemaa on erilise arengumudeliga riik ja temale ei sobi Lääne riikide arengunägemus. Hoolimata kokkupuutepunktist ei vii see erilisele koostööle või suhete normaliseerumisele, sest antud konstruktsioon koos kahe eelmisega viib üksnes Eesti-Vene normaalsete suhete võimatusse.

Viimasena toome välja konstruktsiooni, mis kannab endas teistsugust hinnangut. Selle konstruktsiooni eksistents ei ole permanentne, vaid see eksisteerib aeg-ajalt vahetamaks välja eelnevat. Sellekohaselt on Eesti **“positiivne hõlvaja”**, kes suudab Venemaa vastuseisust läbi murda ja normaliseerida suhteid, kuid see konstruktsioon laguneb kiiresti kui pörkutakse esimeste vastuseisudega. Seetõttu pöörduakse tagasi eelnevate konstruktsioonide poole, leides neile omakorda kinnitust.

Üldistus

Eesti Venemaa-diskursustes domineerib teatud fatalism. Venemaa on Venemaa on Venemaa. Venemaad ei saa mõistusega võtta. Venemaa ei ole partner, kellega saaks ajada normaalset poliitikat. Venemaad üritatakse vaadata millegi eriskummalisena, kelle suhtes ei kehti konventsionaalsed reeglid, kuid samas üritatakse teda mõõta läbi läänelike standardite. Tulemuseks on ette teada olevalt läbikukkumine ning pettumine.

Samas eksisteerib tugev soovmõtlemine (*wishful thinking*), mille kohaselt Eestit nähakse sillana Ida (Venemaa) ja Lääne vahel, andmata endale aru, et tegelikkuses on meie kapatsiteet selle rolli täitmisel suhteliselt madal (ehkki mitte null). Teine aeg-ajalt esinev soovmõte on näha Eestit Venemaa hõlmajana, nõ Lääne kesktormajana, kes suudab Venemaa riigi- ja ühiskonnaehituslikke protsesse kardinaalselt mõjutada.

Soovitus

Juhul kui Eesti soovib oma Venemaa-konstruksioonidele toetust, on ***Eesti riigi kohustuseks laiendada Eesti-poolse teavitustöö ulatust*** ning mitte suunata seda üksnes bilateraalsele tasandile vaid kasutada samu kanaleid, mida kasutab Venemaa. ***Eesti-Vene suhted peavad liikuma bilateraalselt tasandilt multilateraalsele tasandile, mis võimaldab neutraliseerida vastastikuse negatiivse retoorika mõju.*** Soovitada saab ainult suuremat objektiivsust Venemaa hindamisel, mis saab tuleneda eelkõige vastavate analüüside rohkusest. Eesti riik vajab oma Venemaa poliitika kujundamisel lisaks administratiivsetele ja seadusandlikele initsiatiividele ka sõltumatut ekspertiisi valitsusvälistelt mõttekodadelt. Mitmepoolses koostöös oleks kasulik välja töötada üks, kompleksne retooriline instrumentarium, mille abil taotleda nõ kolmandate osapoolte toetust oma Venemaa-poliitikale.

Kokkuvõte

Käesolev uurimus seadis oma eesmärgiks vaadelda Eesti välispoliitika ühe tahu – Venemaa-suunalise poliitika aluseid. Klassikalise poliitikategemise skeemi (David Easton) kohaselt jaotatuna (sisend, must kast, väljund, tagasiside) oli meie vaatlusobjektiks sisend ehk siis Eesti Venemaa-poliitika lähtealused, soodumused ja takistused.

Kogu analüüsi teoreetiliseks raamistikuks oli konstruktivistlik paradigma, mille järgi riigi välispoliitika ei ole mitte vaikimisi eksisteeriv ning kindlalt järgitav reeglite kogum, vaid sotsiaalse interaktsiooni tagajärg, mille põhiliseks subjektiks on eliit. Taoline arusaam võimaldab nimetatud lähtealuseid vaadelda kriitilise pilguga ning eristada nn objektiivne alus subjektiivsetest kihistustest.

Vastavalt ABVKeskuse meeskonna poolt varem läbi viidud ajurünnakule leidsime, et analüüs on otstarbekas jagada kaheks suureks alajaotuseks.

Esimene, “Geopoliitiline determinism”, rääkis nendest aspektidest, mida tavaliselt välispoliitilises retoorikas käsitletakse kui negatiivse olemusega lähtealuseid, mis determineerivad Eesti-Vene suhete olemust. Nendeks on meie (ühis)ajalugu, selle käigus välja kujunenud Eesti rahvuslik koostis ning majanduslik seotus Venemaaga.

Teine, “Konstruktivistlik fatalism”, käsitles välispoliitika konstruktivistlikku olemust ehk siis näitas, kuidas nendest olemasolevatest alustest tuleneb meie välispoliitiline retoorika e. käitumisalused. Uurimuse keskne tees: *Eesti Venemaa-poliitika on tingitud mitte niivõrd suhete objektiivsetest alustest, kuivõrd nende tõlgendustest*, leidis kinnitust.

Iga alapeatüki juures on välja toodud ka **lühihüldistused ja soovitused**. Lühidalt on need järgmised.

Ajaloo osas on meie diskursus Venemaa suunal agressiivne, enda riikluse aluseid kaitsev ning õigustav. Võttes arvesse, et Venemaa positsioon on meie omaga tihti vastanduv, ei ole sellele teemale keskendumine Venemaa suunal otstarbekas. Eesti peab oma seisukohad kuuldavaks tegema läbi multilateraalsete suhete ning olema seejuures järjepidev ja konstruktiivne.

Rahvusliku koosluse mõttes peab Eesti leppima asjaoluga, et monoetnilist ja –kultuurset Eestit ei ole enam olemas. Siin elavad vene- ja muukeelsed elanikud on meie ühiskonna loomulik koostisosa ning seda tuleb käsitleda riigi seisukohalt olulise ressursina. Venekeelse elanikkonna hõlmamisel on Venemaa seni olnud Eestist edukam, suutes juurutada “diasporaa”-paradigma (kaasmaalased, kaaskodanikud). Eesti oma integratsiooni-poliitika ei ole seni suutnud vastata sama efektiivselt positiivse identiteedi (aktsepteeritud rahvusvähemus) loomisega. Samas – siin on meie võimalused tunduvalt suuremad kui näiteks ajaloo-diskursuse puhul.

Majandusliku seotuse aspekt on olnud enim negatiivse julgeolekustamise objektiks. Samas, muutunud julgeolekupoliitilises paradigmas ning veelgi enam muutavas rahvusvahelise majanduse keskkonnas peame tegema olulisi korrektiive. Transiiti tuleb näha mitte kui julgeolekuriski, vaid kui võimalust arendada välja tulevikku orienteeritud infrastruktuur. Koos sihikindla haridusliku ümberkorraldusega on võimalik Eesti majandus ümber korraldada edukaks logistikateenuse, rekreatsiooni ning *high-tech* nišitootmisega riigiks. Asukohta Euroopa Liidu idapiiril on siinjuures võimalik edukalt ära kasutada ning naabrus Venemaaga on üks võtmetegureid.

Välispoliitika konstrueeritavus on paratamatus. Igapäevased sotsiaalsed praktikad kinnistuvad faktiks, mis muutub edasise otsustuse aluseks. Kuid otsusetegijate jaoks peab säiluma võimalus vahet teha nõ objektiivsete lähtemomentide ning subjektiivsete, pahatihti pelgalt emotsioonidel põhinevate arvamuste vahel. See on aga võimalik eelkõige juhul, kui ollakse maksimaalselt objektiivselt informeeritud, mis omakorda eeldab välispoliitiliste ekspertiiside sõltumatust.

Venemaa-suunalised diskursiivsed konstruktsioonid on enamasti negatiivse alatooniga. Sellele lisanduv teatud fatalism – niikuinii on nii (=halvasti) ja midagi ei saagi teha. Seejuures tehakse tüüpiga – soovmõtlemise korras tahetakse Venemaad näha nõ normaalse lääneliku riigina ja Eestit selle läänestumise katalüsaatorina ning jõutakse vältimatu pettumiseni.

Soovituste koostamisel me ei lähtunud teesist, et Eesti suhted Venemaaga peaksid tingimata olema “head” või “sõbralikud”. See ei saa olla kunagi eesmärk omaette. Meie suhted Venemaaga peavad olema sellised, et nad vastaksid meie rahvuslikele huvidele. Rahvuslike huvide defineerimisel on aga paraku Eesti siiani olnud ebalev. Eesti välispoliitikas on domineerinud kindel, konsensuslik “jah” läänesuunal ja peaaegu sama kindel, ent üldse mitte konsensuslik “ei” idas. Taoline ebamäärasus on aga jätnud meie Venemaa-poliitikast üpris sumbuurse mulje, tuues mõnikord endaga kaasa vastupidiseid resultate – kolmandate riikide/osapoolte suhtumine Eestisse ei ole puhuti määratletud mitte niivõrd Eesti enda (välis)poliitikast, kui võrd on meid defineeritud läbi Venemaa.

Eesti riik vajab oma Venemaa poliitika kujundamisel lisaks administratiivsetele ja seadusandlikele initsiatiividele ka sõltumatut ekspertiisi valitsusvälistelt mõttekodadelt. Hea malemängija peab suutma mõelda mitu käiku ette. Taolist mõttetgevust saab aga tunduvalt edukamalt arendada väljapool igapäevast administratiivset rutiini.

M.O.T.T.